

УКРАЇНА В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті йде мова про тенденції та перспективи розвитку України в Чорноморському регіоні в XXI столітті, виходячи зі зростаючої ролі даного регіону в глобальній міжнародній системі. У статті висвітлюються проблеми розбудови системи безпеки даного регіону та розвитку інтеграційних процесів у ньому; особливу увагу звернено на зростаючу зацікавленість Європейського Союзу в Чорноморському регіоні.

Ключові слова: Україна, Чорноморський регіон, енергетична безпека, Європейський союз, регіональне співробітництво.

В статье идет речь о тенденциях и перспективах развития Украины в Черноморском регионе в XXI столетии исходя из возрастающей роли данного региона в глобальной международной системе. В статье освещаются проблемы формирования системы безопасности данного региона и развитие интеграционных процессов в нем; особое внимание обращено на возрастающий интерес Европейского Союза в Черноморском регионе.

Ключевые слова: Украина, Черноморский регион, энергетическая безопасность, Европейский Союз, региональное сотрудничество.

The article deals with the trends and prospects of development of Ukraine in the Black Sea region in the 21 century because of the increasing role the Black Sea region in the global international system. The article covers the problem of forming a security of this region and the development of integration processes in it, paying special attention to increasing interest European Union in the Black Sea region.

Key words: Ukraine, Black Sea Region, energy security, European Union, regional cooperation.

Геополітична важливість Чорноморського регіону протягом багатьох століть приковувала до нього підвищену увагу. Це стосувалося не лише тих держав, що безпосередньо знаходяться в басейні Чорного моря, але й інших, які намагалися використовувати цей регіон у своїй політиці. Як ланка, що з'єднує Європу й Азію в єдиний географічний і, що навіть важливіше з точки зору практичних інтересів, економічний простір, упродовж багатьох століть Причорномор'я ставало предметом конфронтації великих держав та цілих імперій. По суті, таким воно залишається й у наші часи. Сьогодні чорноморські держави вважають Чорноморський регіон, який має вельми вигідне розташування, своєрідним форпостом для зміцнення своїх позицій на Балканському півострові, в Східному Середземномор'ї і Закавказзі, а також для проникнення на Близький Схід, у Північну Африку, Середню Азію і далі на схід.

Концепція «Чорноморського регіону», який об'єднує країни, що мають спільні інтереси (насамперед, у сфері економіки та енергетики) і пов'язані спільністю історичних та культурних традицій, з'явилася порівняно недавно. Сьогодні Чорноморський регіон входить до числа пріоритетів, які визначають зовнішню політику ЄС та США, Росії та Туреччини. Інтерес до регіону постійно продовжує зростати,

про що свідчать останні міжнародні події, заяви дипломатів та політиків, а також численні конференції та публікації на цю тему. Це, ймовірно, лише опосередковано зачіпає інтереси України, але безпосередньо торкається стратегічних партнерів нашої держави, співпраця з якими у майбутньому забезпечить гідне місце на світовій арені. Актуальність даної статті безумовна, беручи до уваги ще й той факт, що ресурсний потенціал та географічне розташування України дає можливість активно розвивати транскордонне співробітництво і в подальшому претендувати на роль лідера у регіоні.

Один із провідних українських дослідників цієї проблематики Б. О. Парахонський так пояснює причини появи інтересу до регіону: «Тема Чорноморського регіону (йдеться, насамперед, про Україну, країни Кавказу та Центральної Азії) останнім часом актуалізувалася переважно через масштабні проекти розробки нових транспортних та енергетичних коридорів з Європи в Азію. До цього мало кому спадало на думку розглядати регіон як окремий простір, хоча і виокремлювалася низка загальних тенденцій і проблем, сфокусованих у первинних міркуваннях про «дугу нестабільності» або «ісламську загрозу». Далі вчений підкреслює, що «на сьогодні виявилися певні спільні риси, завдяки яким регіон

можна вважати певною цілісністю». Серед них він називає:

- спільне комуністичне та радянське минуле нових держав регіону, особливості «периферійного» існування багато в чому визначає подібність сучасних соціально-економічних та політичних процесів (державотворення, модернізація економічного життя, входження у світовий політичний та економічний простір тощо);
- вимушене перебування нових держав регіону у «вакуумі безпеки», що утворився внаслідок розпаду СРСР та світової системи соціалізму, бажання вийти з-під опіки Москви і складнощі входження в альтернативні системи безпеки, подібність зовнішньополітичних орієнтацій та ставлення до країн регіону з боку інших держав;
- актуалізація ресурсного і транзитного потенціалу регіону для світових економічних сил (Європа, Далекий Схід) [1].

Тема роботи охоплює відносно невеликий за часом період, тому історіографія дослідження досить небагата. Більшість робіт лише опосередковано торкається даної тематики, бо більше уваги звертається на дослідження специфіки регіону та розгляду ролі Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС) в європейських інтеграційних процесах. У більшості робіт висловлюються позиції авторів, сформованих у контексті підтримки та захисту національних інтересів країни, що вони представляють. Розгляд міжнародних відносин у зоні Чорноморського регіону ведеться із застосуванням методу порівняльного аналізу, що максимально підвищує політичну об'єктивність дослідників, тому що розглядаються відносини між головними її гравцями з урахуванням широкого кола діючих сторін у регіоні в рамках розгляду загально регіональних цілей. На увагу заслуговують публікації журналу «Чорноморська безпека», що присвячені безпосередньо проблемам даного регіону і ролі України в ньому (О. Волович, О. Нечаєва, І. Максименко, С. Терешко, Г. Шелест) [2].

Отже, можна вести мову про те, що поступово виокремлюються певні риси ідентичності країн Чорноморського регіону, який, будучи розташований у трикутнику між ісламським світом, Росією та Європою, відчуває на собі практично усі загрози, які на початку ХХІ сторіччя постали перед світовою спільнотою: можливість неконтрольованого розповсюдження зброї масового знищення, міжнародний тероризм, міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти. З іншого боку, із Чорноморським регіоном пов'язані амбітні плани відновлення Великого шовкового шляху та вирішення проблемних питань енергетичної безпеки Європи.

Сьогодні та в найближчому майбутньому основними дійовими особами в регіоні залишатимуться Росія, Туреччина, США, НАТО та Європейський Союз. Кожна з цих сил має власні інтереси: США та НАТО розглядають регіон як альтернативне джерело енергетичних ресурсів, як базу для просування на Великий Близький Схід та як буферну зону, що послаблює загрози, які йдуть з Півдня. Євросоюз у контексті своєї «Політики європейського сусідства»

демонструє наміри більш тісного співробітництва з країнами регіону, утримуючись від їх повноцінної інтеграції [3]. Туреччина, яка контролює чорноморські протоки, вважає цей регіон сферою свого впливу і різко негативно ставиться до будь-якої активності в регіоні сторонніх гравців, навіть, якщо це її партнери по НАТО (в цьому і полягає основна причина бурхливого розвитку російсько-турецьких відносин, який ми спостерігаємо протягом останніх років).

Для Росії Велике Причорномор'я має ключове значення з точки зору забезпечення свого домінування на енергетичних ринках Європи та збереження впливу на пострадянському просторі. Крім того, Чорне море історично розглядається Росією як ворота для виходу до Середземного моря та Світового океану [4].

Чорноморський регіон цікавить Євросоюз переважно з точки зору транзиту енергоносіїв віднедавна. Загалом саме енергетичними інтересами диктуються політичні відносини ЄС та Росії, а відтак і оцінка російської політики в регіоні, розглядається переважно через цю призму. При цьому було та залишається очевидним, що без політичної та безпекової стабільності в регіоні, поваги до суверенних прав чорноморських держав, взаємовигідної політичної та економічної співпраці, Європа не в змозі буде забезпечити ефективне використання регіону у своїх енергетичних інтересах [5].

Важливими структурно-формульними аспектами сучасної європейської стратегії відносно Чорноморського регіону, на які розраховують більшість країн басейну Чорного моря та які можуть позитивно вплинути на динаміку регіонального співробітництва, є наступними: по-перше, посилення співробітництва з існуючими регіональними організаціями з метою реалізації спільних проектів та поглиблення регіональної єдності (ОЧЕС, ОДЕР-ГУАМ, СДВ) та активна співпраця з регіональними інститутами (Black Sea and Danube Commissions, Black Sea Strategic Action Plan) з питань захисту навколишнього середовища. Слід підкреслити особливе значення ОЧЕС у контексті європейських інтересів у регіоні. В 2007 р. Європейська Комісія одержала статус спостерігача в ОЧЕС. Цей крок став основою для розвитку інституційної співпраці між регіональною організацією та ЄС, а також базисом для глибокого залучення ОЧЕС у проекти Євросоюзу. Таким чином, ОЧЕС стає поки єдиною регіональною організацією, яку Європа офіційно вибрала як основного партнера для роботи в регіоні.

По-друге, формою реалізації інтересів ЄС є залучення до імплементації пріоритетних чорноморських програм за допомогою фінансової підтримки ЄБРР, Європейського Інвестиційного Банку та приватних фондів. Серед актуальних проектів слід назвати розвиток транспортної, енергетичної та телекомунікаційної інфраструктури (TACIS, TRACECA, INOGATE, BlackSea PETra, Vaku Process) [6].

У той же час успіх політики ЄС у регіоні можливий тільки за умови подолання тих негативних тенденцій, які все ще зберігаються в регіоні і всередині ЄС:

1. Збереження завуальованості дій ЄС, що приводить до слабкості як самого ЄС, так і тих проєктів, які покликані підсилити регіональну співпрацю.

2. Неузгодженість усередині Європейського Союзу відносно політики в регіоні, що дуже контрастує із ступенем залучення ЄС у регіональні процеси і навпаки – країн регіону в загальноєвропейські процеси. Найяскравішим прикладом на доказ цього факту є послідовно сильне небажання низки країн-членів ЄС залучатися до проблем Чорноморського регіону, з якими чорноморські країни не здатні справитися самостійно.

3. Відсутність чіткого формулювання щодо Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС в регіоні.

4. Перспективи розвитку «Чорноморського вектору» політики ЄС на тлі нових європейських ініціатив (пропозиція Президента Франції Н. Саркозі про створення Середземноморського Союзу).

5. Позиція Росії в регіоні, яку негативно сприймають окремі політики ЄС, а також відсутність узгодженої політики ЄС і НАТО відносно РФ і спільного обговорення проблем «Великого Чорноморського регіону».

6. Розширення ЄС як і раніше залишається актуальною та болючою темою для ЄС та країн ЧР. Наслідки попередніх розширень ще довго стримуватимуть політику ЄС, а питання про перспективи України, Молдови та інших держав будуть якорем у розвитку відносин із регіоном.

7. У цьому контексті велике значення буде мати напрямок, який Євросоюз обере в майбутньому для подальшого діалогу з ЧР – регіональне співробітництво чи двосторонні відносини [7].

Регіон Причорномор'я в геополітичному відношенні надзвичайно важливий для України як з погляду її економічних інтересів (розв'язання проблеми енергоносіїв, збільшення обсягів зовнішньої торгівлі, чіткої роботи транспортних комунікацій), так і з позицій національної безпеки держави. Для нашої країни велике значення мають широкомасштабні комунікаційні проєкти в рамках ЧЕС із будівництва кільцевої автомагістралі навколо Чорного моря та цілої системи магістральних трубопроводів для транзиту нафти й газу з Центральної Азії, Закавказзя, Близького та Середнього Сходу в Європу. Досить сказати, що використання території України дає можливість більше ніж удвічі скоротити довжину шляху транспортування нафти з регіону Близького Сходу (через Туреччину та Чорне море) в Європу [8].

Головними стратегічними інтересами України в Чорноморському регіоні є:

- диверсифікація джерел енергопостачання за рахунок ресурсів Каспію;
- вихід на ринки країн Близького Сходу і Центральної Азії шляхом створення зручних і безпечних транзерегіональних транспортних комунікацій;
- ліквідація загроз власній безпеці східного походження (міжнародний тероризм, нелегальна міграція, міжнародний криміналітет, наркобізнес) за допомогою організації регіональних механізмів протистояння цим загрозам;
- підвищення геополітичного значення України через зміцнення її впливу в країнах регіону й

формування регіональної системи стабільності, можливе отримання Києвом статусу регіонального лідерства [9].

Стосовно України причорноморське співробітництво слід розглядати у вузькому і широкому розумінні. У вузькому передбачається співробітництво територій, які безпосередньо прилягають до Чорного моря і в господарському відношенні тісно з ним пов'язані. Цей рівень регіонального співробітництва сягає корінням у колишню прикордонну і прибережну торгівлю. У ширшому розумінні йдеться про залучення до причорноморського співробітництва всього економічного простору України. Базисом для такого регіонального співробітництва є урізноманітнення напрямів і зростання гнучкості підприємницької діяльності по всій країні. На цьому рівні мають бути визначені загальні принципи інтеграційного співробітництва, розроблені й введені в дію відповідні закони, що регулюють поведінку юридичних і фізичних осіб у зовнішньоекономічній сфері, зокрема економічні механізми заохочення регіонального співробітництва.

Україна виявляє зацікавленість у реалізації в рамках ЧЕС проєктів щодо модернізації нафтопереробних заводів, створення нових потужностей, зокрема терміналів на берегах Чорного моря для прийняття нафти і газу, здійснення наукових досліджень з іноземними фірмами щодо використання нетрадиційних джерел енергії, технічного переозброєння металургійних підприємств та багатосторонньої програми виробництва електронної техніки для різних галузей народного господарства.

У ЧЕС слід бачити передусім важливий міжнародно-правовий інструмент розвитку всього спектра відносин між країнами регіону. В більш широкому загальноєвропейському контексті ЧЕС достатньо обґрунтовано розглядається Україною як механізм взаємодії державних та підприємницьких структур, який повинен забезпечити розвиток співробітництва країн-учасниць з метою повноцінного входження в економічний та правовий простір континенту. Саме цим критерієм слід оцінювати ефективність діяльності ЧЕС та корисність участі в ньому України [10].

Окремі ініціативи України в рамках ЧЕС досить важливі і повинні бути віднесені в актив її зовнішньої політики. Разом з тим масштабність та стратегічне значення цих ініціатив явно неадекватні завданню підвищення ролі та місця України в системі ЧЕС та його діяльності. Як найбільша держава серед учасників ЧЕС з позиції їх потенційних економічних можливостей, Україна повинна рішуче виступати з великомасштабними ініціативами, реалізація яких мала б не тільки загальноєвропейське значення, але і впливала б на сприятливі для України зміни загальноєвропейського економіко-правового клімату.

Для України важливо здійснити комплексну концептуальну оцінку своїх економічних інтересів у ЧЕС, визначити прийнятний рівень інтеграції у структурі цієї організації, практичні шляхи досягнення очікуваних результатів та можливі наслідки. Але майбутнє України пов'язане не лише з Чорноморським регіоном, і тому важливо не помилитися у визначенні економічної стратегії і тактики. Необхідно також виробити системи пріоритетів у від-

носінах з державами регіону в межах ЧЕС [11], знайти прийнятні шляхи узгодження інтересів країн-членів ЧЕС з іншими міжнародними структурами, відповідні механізми подолання політичних протиріч, а зрештою – місце у світовій економічній системі.

Виходячи з цього, відносини з країнами Чорноморського регіону в рамках ЧЕС є важливим політичним прецедентом у розбудові регіональної системи безпеки та співробітництва. Завдяки особливостям свого геополітичного положення Чорноморський регіон перманентно опиняється у фокусі зіткнення стратегічних інтересів різних держав. З історичного погляду він завжди був ареною економічного, політичного й культурного спілкування народів та цивілізацій і водночас складним вузлом суперечностей між блоками і країнами. Тому, безумовно, одним із найбільш ефективних шляхів подолання протиріч, а, відповідно, і покращання військово-політичного клімату не тільки в Чорноморському регіоні, але й у цілому в Європі, є створення регіональної чорноморської системи колективної безпеки.

Безпека в Чорноморському регіоні, як обов'язкова умова його розвитку, прямо залежить від загроз, що виходять водночас з двох рівнів – міжнародного і внутрішньодержавного (маються на увазі відомі міждержавні протистояння та етнорелігійні конфлікти в регіоні). Отже, перед чорноморськими державами, особливо новими, постала нагальна необхідність стримування таких дворівневих загроз. Українські інтереси націлені, насамперед, на дистанцювання від Росії та вихід із сфери її впливу – як економічного, так і політичного. Тим більше, що Чорноморський регіон з його потужним економічним потенціалом дає реальні можливості це зробити. Встановивши свої національні кордони, Україна не тільки позбавила Росію декількох тисяч кілометрів північного узбережжя Чорного моря з розвиненою стратегічною інфраструктурою, але і вкрай обмежила російську військову присутність у регіоні, сама ставши одним із ключових гравців у процесі формування регіональної безпеки і підтримання балансу сил у Європі. Понад те, завдяки об'єктивним і суб'єктивним обставинам Україна стала чи не найголовнішою серед сил, які послабили позиції Росії не тільки як чорноморської, але й як середземноморської держави [12].

У субрегіональному вимірі за Україною залишається статус великої регіональної держави зі значним

потенціалом. Як стратегічний транзитний маршрут у паливно-енергетичному та сировинному забезпеченні Західної Європи Україна стає місцем регулювання глобальних геоекономічних інтересів. Для неї дуже важливо працювати над створенням сприятливих умов транзиту сировинних та енергетичних ресурсів через свою територію одночасно з розробкою альтернативних шляхів їх транспортування. Як спадкоємниця частини інтересів, цілей і проблем колишнього СРСР, зокрема в Чорноморському регіоні, Україна має відігравати значну роль в організації тут нової системи порядку.

Головними формами практичного співробітництва в цих напрямках повинні стати наступні вектори: надання технічної допомоги для поглиблення співробітництва; розробка регіональних програм; проведення спільних акцій і заходів; спільне фінансування проектів; координація з регіональними програмами і проектами ЄС, які вже реалізуються в Чорноморському регіоні; залучення міжнародних фінансових структур ЄБРР, ЧБТР, Європейського Інвестиційного Банку; розвиток міждержавної взаємодії; залучення бізнес- і науково-дослідних структур, що працюють в регіоні [13].

Тому, виходячи із вищезазначеного, Україна у своїй політиці в Чорноморському регіоні має послідовно відстоювати свої національні інтереси, при цьому намагаючись уникати ускладнень у відносинах з конкуруючими між собою основними центрами сили (РФ, США, Туреччина) і прагнути до максимально можливого рівня співпраці з ними. Проте захистити свої національні інтереси Україна зможе лише в умовах стабільного діалогу і співпраці з країнами регіону.

В енергетичній політиці в Чорноморському регіоні Україна має послідовно відстоювати свої національні інтереси, намагаючись уникати ускладнень у відносинах з конкуруючими між собою основними центрами сили – РФ, США, ЄС. Підтримуючи збалансовані відносини з усіма основними гравцями в регіоні, найбільшу увагу Україна має приділяти співпраці з Європейським Союзом, оскільки усі енергетичні проекти, реалізація яких може забезпечити Україні певний рівень диверсифікації джерел енергоносіїв, а відтак й економічної незалежності, можуть бути реалізовані лише за умови активної участі в них Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегічні інтереси України в країнах Чорноморського регіону та проблеми національної безпеки : монографія / [у співавт., загальна ред. – Б. О. Парахонський]. – К. : НІСД, 2001. – С. 34.
2. Волович О. Арена взаємодії та суперництва / О. Волович // Україна і світ сьогодні. – 2007. – 04 черв. – С. 12–14; Волович О. Політика Росії, Туреччини, США і ЄС в Чорноморсько-Каспійському регіоні: взаємодія і суперництво // Чорноморська безпека. – № 1(7). – 2008. – С. 11–19; Нечасва О. ЧЕС і безпека Чорноморського регіону: з ким Україна? / О. Нечасва // Економічний часопис. – 2007. – № 7. – С. 7–8; Максименко І. Перспективи інтеграції Чорноморського регіону в контексті інтересів Європейського Союзу / І. Максименко // Чорноморська безпека. – № 2(8). – С. 33–37; Терешко С. Східний вимір політики ЄС у контексті національних інтересів України / С. Терешко // Чорноморська безпека. – № 2(8). – 2008. – С. 24–29; Шелест Г. Посилення ролі України у формуванні системи безпеки Чорноморсько-Каспійському регіоні / Г. Шелест // Чорноморська безпека. – № 2(8). – 2008. – С. 29–32.
3. Максименко І. Вказ. пр. – С. 34.
4. Волович О. Політика Росії, Туреччини, США і ЄС... – С. 12.
5. Communication of Commission to the European Council and the European Parliament «Black Sea Synergy – A New Regional Cooperation Initiative». – Brussels, 11.04.2007. – COM (2007) 160 final.

6. Перспективи співробітництва між ЄС та регіональними організаціями Чорноморського регіону. Матеріали міжнародної конференції (Київ, 7 квітня 2007 р.) / Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К. : НІПМБ, 2007. – С. 112.
7. Там само. – С. 123.
8. Цвицинская Н. Черноморская стратегия ЕС: теория и практика [Електронний ресурс] / Н. Цвицинская. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ians/2009_3/index.html.
9. Стратегічні інтереси України... – С. 12.
10. Гончаренко С. Организация Черноморского экономического сотрудничества: проблемы и перспективы / С. Гончаренко // Сборник Средиземноморье – Черноморье – Каспий: между Большой Европой и Большим Ближним Востоком. – М. : Институт Европы РАН, 2006. – С. 116.
11. Там само. – С. 118.
12. Шелест Г. Вказ. пр. – С. 30.
13. Волович О. Арена взаємодії та суперництва... – С. 14.

Рецензенти: д.політ.н., професор О. В. Шевчук;
д.філос. н., професор В. Л. Гавеля.

© Тригуб О. П., Сустова Ю. В., 2011

Надійшла до редколегії 30.11.2010 р.